

PARLAMENT FAOLIYATIDA KONSTITUTSIYAVIY JAVOBGARLIK INSTITUTINING NAZARIY-HUQUQIY MAZMUNI VA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI

XUSENOV Bekzod

konstitutsiyaviy huquq yo'nalishi tadqiqotchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20291958>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 13-may 2026 yil

Ma'qullandi: 16-may 2026 yil

Nashr qilindi: 19-may 2026 yil

KEYWORDS

parlament, konstitutsiyaviy javobgarlik, xalq hokimiyatchiligi, parlament nazorati, hokimiyatlar bo'linishi, deputatlik mas'uliyati, Oliy Majlis, qonun ijodkorligi sifati, vakillik demokratiyasi.

ABSTRACT

Maqolada parlamentning konstitutsiyaviy javobgarligi instituti davlat hokimiyatining ajralmas qismi sifatida nazariy-huquqiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqot O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 2023-yilgi yangi tahririda mustahkamlangan xalq hokimiyatchiligi g'oyasi, hokimiyatlar bo'linishi tamoyili va parlament nazoratining kengaytirilgan vakolatlari doirasida olib borilgan. Konstitutsiyaviy javobgarlik faqat sanksiya qo'llash mexanizmi sifatida emas, balki xalq oldidagi vakillik hisobdorligi, qonun ijodkorligi sifati uchun mas'uliyat va davlat hokimiyati organlari muvozanatini ta'minlovchi institutsional vosita sifatida talqin qilinadi. Maqolada Germaniya, Buyuk Britaniya, Fransiya, AQSH va Skandinaviya davlatlari tajribasi qiyosiy-huquqiy yo'sinda yoritilib, milliy qonunchilikni takomillashtirishga oid asosli takliflar ishlab chiqilgan. Tahlil natijalari parlament nazorati natijadorligini oshirish, deputatlar va senatorlarning hisobdorlik mexanizmlarini takomillashtirish hamda qonun loyihalarining konstitutsiyaviy ekspertizasini chuqurlashtirishga doir nazariy va amaliy xulosalarda umumlashtiriladi.

KIRISH

Zamonaviy huquqiy davlat qurilishida parlament alohida o'rin tutadi. U bir vaqtning o'zida xalq irodasini ifoda etuvchi vakillik organi, qonunchilikning bosh sub'ekti va boshqa davlat hokimiyati organlari faoliyatini nazorat qilish vakolatiga ega bo'lgan oliy kollegial muassasa hisoblanadi. Aynan shu uch o'lchamning birga keltirilishi parlamentga davlat tuzilmasidagi alohida konstitutsiyaviy maqomni beradi va shu maqomdan kelib chiquvchi yuqori darajadagi javobgarlik ham yuklaydi.

O'zbekiston Respublikasida 2023-yilda referendum yo'li bilan qabul qilingan Konstitutsiya yangi tahriri parlament huquqiy maqomida sezilarli o'zgarishlarni belgiladi. Oliy Majlisning ikki palatasi vakolatlari kengaytirildi, parlament nazoratining institutsional shakllari mustahkamlandi, qonun chiqaruvchi hokimiyatning ijro hokimiyati va sud hokimiyati bilan o'zaro munosabatlari batafsilroq qoidaga solindi. Shu bilan birga, fuqarolarning davlat va jamiyat ishlarini boshqarishda

ishtiroki, jamoatchilik nazorati hamda ochiqlik prinsiplari konstitutsiyaviy darajada kafolatlandi. Bu yangiliklar parlamentga nisbatan jamiyat tomonidan qo'yiladigan talablarning mazmunini ham, mas'uliyat darajasini ham o'zgartirib qo'ydi.

Mavzuning ilmiy-nazariy ahamiyati ikki qirrali. Bir tomondan, milliy konstitutsiyaviy huquq fanida parlament konstitutsiyaviy javobgarligining tushunchasi, mezonlari va shakllari hali yetarli darajada ishlab chiqilmagan. Ko'pincha bu institut yo siyosiy javobgarlik bilan, yo intizomiy va deputatlik etikasi bilan bog'liq tor doiraga siqib qo'yiladi. Boshqa tomondan, amaliyotda parlament nazoratining yakunlari ijro organlari faoliyatiga qay darajada ta'sir o'tkazayotgani, qonun loyihalarining sifati va ularning ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlarini baholash mexanizmi qanchalik ishonchli ekanligi ochiq savol bo'lib qolmoqda. Mazkur masalalarni nazariy jihatdan asoslash konstitutsiyaviy huquq fani oldidagi muhim vazifalardan biridir.

Tadqiqotning maqsadi parlament konstitutsiyaviy javobgarligini o'ziga xos huquqiy institut sifatida ko'rsatish, uning huquqiy tabiatini ochib berish va O'zbekiston sharoitida bu institutni rivojlantirishga qaratilgan ilmiy-amaliy xulosalar shakllantirishdan iborat. Tadqiqot davomida nazariy umumlashtirish, qiyosiy-huquqiy tahlil, tizimli yondashuv va huquqiy modellashtirish usullaridan foydalanildi.

Parlament konstitutsiyaviy javobgarligi tushunchasi va huquqiy tabiati

Konstitutsiyaviy javobgarlik huquqiy javobgarlikning mustaqil turi sifatida XX asrning ikkinchi yarmida nazariy ko'rinishga ega bo'ldi. Hans Kelsenning sof huquq nazariyasida konstitutsiyaviy normaning oliy huquqiy yuksakligi va uni buzganlik uchun maxsus huquqiy oqibatlar tizimining zarurligi asoslab berilgan edi. Keyinchalik bu g'oya rus va o'zbek konstitutsiyaviy huquq fanida ham rivojlandi: S.A. Avakyan, M.V. Baglay, O.E. Kutafin va Yu.A. Tikhomirovlarning izlanishlarida konstitutsiyaviy javobgarlik subyektiga davlat hokimiyati organlari, mansabdor shaxslar, siyosiy partiyalar va boshqa konstitutsiyaviy munosabatlar ishtirokchilari kiritildi. A.X. Saidov, X.T. Odilqoriyev, O. Husanov kabi mahalliy olimlar esa konstitutsiyaviy javobgarlikning huquqiy davlat va xalq hokimiyatchiligi prinsiplari bilan uzviy bog'liqligini ta'kidlab kelmoqda.

Parlamentga nisbatan qo'llaniladigan konstitutsiyaviy javobgarlik o'zining mazmuni va shakli jihatidan ancha o'ziga xos. Birinchidan, u faqat negativ — qoidabuzarlikka javoban yuzaga keluvchi javobgarlik emas. Parlament o'z faoliyatining doimiy ravishda Konstitutsiyaga, xalq irodasiga va huquqiy davlat tamoyillariga muvofiqligini ta'minlashi lozim, bu esa pozitiv javobgarlik bilan tavsiflanadi. Ikkinchidan, parlament jamoaviy organ bo'lgani sababli javobgarlik subyekti ham yagona, ham ko'pgina darajalarda taqsimlangan: u parlament butun bir tuzilma sifatida, uning palatalari, ichki organlari, fraktsiyalari, alohida deputat va senatorlar miqyosida yuzaga keladi. Uchinchidan, javobgarlik mexanizmida sof huquqiy elementlar siyosiy va axloqiy tartibga solish unsurlari bilan chambarchas bog'langan.

Shu nuqtai nazardan, parlament konstitutsiyaviy javobgarligi vakillik organining konstitutsiyaviy maqomidan kelib chiquvchi va uning xalq oldidagi hisobdorligi, qonun ijodkorligi sifati, parlament nazoratining ta'sirchanligi hamda hokimiyatlar muvozanatini saqlashga qaratilgan majburiyatlarini huquqiy jihatdan ta'minlovchi murakkab institut sifatida ta'riflanishi mumkin. Bunday yondashuv institutga nafaqat sanksion, balki preventiv, baholovchi va yo'naltiruvchi vazifalarni ham tegishli qiladi.

Parlament javobgarligining huquqiy tabiati uning manbalarida ham aks etadi. Bunda ustuvor o'rinda Konstitutsiyaning bevosita normalari, palatalar maqomini belgilovchi konstitutsiyaviy qonunlar, parlament nazorati va palatalar reglamentlari turadi. Lekin javobgarlikning amalda

ishlashi sof normativ qoidalar bilan cheklanmaydi: parlament an'analari, konstitutsiyaviy odat, deputatlik etikasi qoidalari va siyosiy madaniyat darajasi ham javobgarlikning haqiqiy ko'rinishini belgilashda ahamiyatli ahamiyat kasb etadi.

Parlament konstitutsiyaviy javobgarligi va xalq hokimiyatchiligi prinsipi

Parlamentning huquqiy maqomini va shu maqomdan kelib chiqadigan javobgarlikni tushunish uchun xalq hokimiyatchiligi prinsipiga murojaat qilish zarur. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 2023-yilgi yangi tahririda hokimiyat manbai sifatida xalq qat'iy mustahkamlangan: davlat hokimiyatini xalq nomidan amalga oshirish huquqiga uning tomonidan saylangan vakillik organlari va Prezident ega ekani aniq belgilangan. Mazkur qoida parlamentni nafaqat qonun chiqaruvchi, balki xalq irodasini bevosita ifodalovchi vakillik organi sifatida tan oladi.

Yangi tahrirda davlat hokimiyatining xalq xohish-irodasiga muvofiq va Konstitutsiya hamda u asosida qabul qilingan qonunlar yo'lida amalga oshirilishi yagona huquqiy qoida sifatida belgilangan. Demak, parlament qarorlari faqat protsessual to'g'riligi bilan emas, mazmun jihatidan ham xalq irodasi va konstitutsiyaviy qadriyatlarga mos bo'lishi shart. Bu konstitutsiyaviy javobgarlikning eng tubdagi mezonini tashkil etadi: parlament o'z faoliyati bilan xalq vakillik mandati doirasidan chiqib ketisa yoki Konstitutsiya ruhiga zid harakat qilsa, javobgarlik masalasi obyektiv ravishda ko'ndalang bo'ladi.

Yangi tahririning yana bir muhim jihati — fuqarolarning davlat va jamiyat ishlarini boshqarishda ishtiroki bo'yicha kafolatlarning kengaytirilishi. Saylov huquqi, jamoatchilik muhokamasi, qonun loyihalariga taklif kiritish, fuqarolik tashabbuslari va jamoatchilik nazorati institutlari xalq hokimiyatchiligini doimiy ravishda amalga saqlovchi mexanizmlar hisoblanadi. Parlament esa shu mexanizmlardan kelayotgan signallarga sezgir bo'lish va ularga huquqiy shakl berish majburiyatini oladi. Bu majburiyatdan chetga chiqish — masalan, ommaviy ahamiyatga ega qonun loyihalarini jamoatchilik muhokamasidan o'tkazmaslik yoki bunday muhokama natijalarini hech bir asossiz inobatga olmaslik — pozitiv konstitutsiyaviy javobgarlik chegarasini buzadi.

Robert Dahl polyarxiya nazariyasida ta'kidlaganidek, vakillik demokratiyasining qiymati uning hisobdorligi bilan o'lchanadi: saylanganlar saylovchilarga doimiy ravishda hisob bera olish darajasidagina demokratiya haqiqiy ma'nosini saqlaydi. Jürgen Habermasning kommunikativ harakat va deliberativ demokratiya nazariyasi ham xuddi shu yo'nalishda bo'lib, parlamentni jamoatchilik muloqotining institutsional jamlanmasi sifatida ko'radi. Bu nazariy yo'nalishlar O'zbekistonda parlament javobgarligini tushunishda metodologik manba bo'lib xizmat qila oladi: konstitutsiyaviy javobgarlik xalq oldidagi hisobdorlikning huquqiy ifodasi sifatida talqin qilinishi mumkin.

Parlament konstitutsiyaviy javobgarligining asosiy shakllari

Parlament konstitutsiyaviy javobgarligini bir butun institut sifatida tan olar ekanmiz, uning ichki tarkibini bir nechta o'zaro bog'liq shakllar bo'yicha ajratish mumkin. Birinchi shakl — siyosiy-huquqiy javobgarlik. U parlamentning Konstitutsiyada belgilangan vakolatlarini amalga oshirishda siyosiy aniq pozitsiya egallashi va shu pozitsiya uchun jamiyat oldida hisob bera olishini taqozo etadi. Bu yerda mas'uliyatning klassik mexanizmlari — saylov, parlamentning yangidan shakllantirilishi, palata raisini va uning o'rinbosarlarini sayl qilish, ularni vakolatdan ozod qilish, fraksiyalarning siyosiy mas'uliyati kabilar — ishga tushadi. Bunday javobgarlikni Robert Dahl va Giovanni Sartori "elektoral hisobdorlik" deb tavsiflagan.

Ikkinchi shakl — xalq oldidagi vakillik javobgarligi. Deputat va senatorlar saylovchilar bilan doimiy aloqada bo'lishi, ularning manfaatlarini qonun chiqaruvchi faoliyatda ifoda etishi,

hududlardagi muammolarni parlament minbariga olib chiqishi konstitutsiyaviy ma'noda majburiyatdir. Bu shakl ko'proq pozitiv javobgarlik chegarasida qolib ketadi: u kundalik faoliyatdagi munosabatlarda namoyon bo'ladi va saylovchilar bilan to'g'ridan-to'g'ri muloqot, hisobotlar, qabul kunlari, hududlardagi parlament eshituvlari kabi vositalar orqali yuzaga chiqadi.

Uchinchi shakl — qonun ijodkorligi sifati uchun javobgarlik. Parlamentning bosh vazifasi qonunlar qabul qilish bo'lgani uchun, ularning sifati konstitutsiyaviy ahamiyatga ega masaladir. Sifatsiz, bir-biriga zid yoki amalda samarasiz qonunlar fuqarolar huquqlarining buzilishiga, huquqni qo'llash amaliyotidagi nochorlikka va davlat boshqaruvi tizimining ishonchsizligiga olib keladi. Yu.A. Tikhomirov asarlarida qayd etilganidek, qonun ijodkorligi sifati huquqiy davlatning indikatori hisoblanadi. Demak, parlament o'z mahsulotining sifatiga konstitutsiyaviy darajada javob beradi: bu javobgarlik qonun loyihalarini ekspertizadan o'tkazish, huquqiy ta'sirni baholash, jamoatchilik muhokamasini tashkil qilish va keyinchalik qonunlarni monitoring qilish orqali amalga oshiriladi.

To'rtinchi shakl — parlament nazoratining natijadorligi uchun javobgarlik. Yangi konstitutsiyaviy tahrir parlament nazoratiga jiddiy e'tibor qaratdi. Parlament eshituvlari, deputatlik so'rovlari, hukumat hisobotlari, palatalar tomonidan tashkil etilgan komissiyalar va boshqa vositalar nazorat funksiyasini ifodalaydi. Lekin nazoratning haqiqiy qiymati uning natijalari ijro etilishidagina ko'rinadi. Agar parlament eshituvlari yakunlari shunchaki rasmiy bayonotlarga aylanib qolsa yoki deputatlik so'rovlariga umumiy javoblar bilan kifoyalansa, nazoratning konstitutsiyaviy ma'nosi yo'qoladi. Shu sababli nazorat natijalarini ijro etish bo'yicha mexanizmning ta'sirchanligi parlament javobgarligining muhim ko'rsatkichi bo'lib xizmat qiladi.

Beshinchi shakl — deputatlar va senatorlarning shaxsiy mas'uliyati. Bu shakl ham huquqiy, ham axloqiy o'lchovga ega. Huquqiy jihatdan u deputatlik vakolatlarini Konstitutsiya, qonun va palatalar reglamentlari doirasida amalga oshirish, ovoz berishda ishtirok etish, palata majlislariga tartibli qatnashish, hududlar bilan ishlashni jiddiy qilib olib borish kabi majburiyatlarni qamrab oladi. Axloqiy jihatdan u deputatlik etikasi qoidalariga rioya qilish, manfaatlar to'qnashuvini ochiq deklaratsiya qilish, davlat va xalq manfaatini shaxsiy yoki guruhiy manfaatdan ustun qo'yish bilan chambarchas bog'liq.

Oltinchi shakl — parlament qarorlari va qonunlarning Konstitutsiyaga muvofiqligi bilan bog'liq javobgarlik. Bu yerda Konstitutsiyaviy sud yoki tegishli konstitutsiyaviy nazorat organi alohida ahamiyat kasb etadi: agar u qonunni butunlay yoki qisman Konstitutsiyaga zid deb topsa, bu yakunning o'zi parlament uchun shakli e'tirof etilgan konstitutsiyaviy reaksiya hisoblanadi. Bunday vaziyatlar tez-tez takrorlansa, parlament o'zining qonun ijodkorligi mexanizmini, ekspertiza tartibini va loyihalarni muhokama qilish jarayonini qayta ko'rib chiqishga majbur bo'ladi. Aks holda, vakillik organi konstitutsiyaviy huquqiy ekotizimning to'g'ri ishlashiga monelik qiluvchi omilga aylanib qolish xavfi yuzaga keladi.

Shu o'rinda ta'kidlash joizki, sanab o'tilgan shakllar bir-biridan ajralgan, mustaqil mexanizmlar emas. Ular o'zaro chambarchas bog'liq tizimni hosil qiladi va parlamentning konstitutsiyaviy maqomidan kelib chiquvchi yagona javobgarlikning turli proyeksiyalari sifatida namoyon bo'ladi. Aynan ularning o'zaro muvofiqligini ta'minlash konstitutsiyaviy huquq fani oldidagi muhim nazariy vazifa hisoblanadi.

Xorijiy tajriba va uning nazariy-huquqiy xulosalari

Parlament konstitutsiyaviy javobgarligi institutining xorijiy modellari turli huquqiy an'analar va davlat tuzilmasidan kelib chiqib shakllangan. Germaniyada bu institut Konstitutsiyaviy sud (Bundesverfassungsgericht) faoliyati bilan uzviy bog'liq. Federal parlament

qabul qilgan qonunlarning Asosiy qonunga muvofiqligi sud nazoratidan o'tadi va sud tomonidan konstitutsiyaviy bo'lmagan deb topilgan qonunlar yo bekor qilinadi yoki qonun chiqaruvchiga ularni o'zgartirish majburiyati yuklanadi. Bu Hans Kelsen ishlab chiqqan markazlashgan konstitutsiyaviy nazoratning klassik modeliga asoslanadi va parlamentning qonun ijodkorligi sifati uchun konstitutsiyaviy javobgarligining tizimli ifodasini beradi.

Buyuk Britaniyada parlament suvereniteti doktrinasi tarixan parlamentni nazariy jihatdan eng kuchli organ qilib qo'ygan. Lekin bu suverenitet siyosiy va konstitutsiyaviy odat orqali shakllangan hisobdorlik mexanizmlari bilan muvozanatlangan. Bosh vazirning haftalik savol-javob seanslari (Prime Minister's Questions), parlament komitetlarining hukumat faoliyatini chuqur tekshirishi, vakillik mandati g'oyasi va hukumatga nisbatan ishonchsizlik vottumi instituti shu muvozanatni saqlab turadi. Bu yerda "politik konstitutsionalizm" deb nomlanuvchi yondashuv ishlaydi: konstitutsiyaviy javobgarlikning asosiy yuki sud emas, balki siyosiy-parlament mexanizmlariga tushadi.

AQSH tajribasi "checks and balances" doktrinasi bilan ajralib turadi. Kongress hukumat faoliyatiga nisbatan keng nazorat vakolatlariga ega: byudjet jarayoni, mansabdor shaxslar tayinlanishini tasdiqlash, surishtiruv vakolatlari, impichment tartibi va boshqa vositalar shu jumladandir. Shu bilan birga, Kongress qonunlari ham Yuqori sudning konstitutsiyaviy nazoratidan o'tadi. James Madison va Hamilton tomonidan asoslab berilgan klassik g'oyaga ko'ra, hokimiyatlar bo'linishi tamoyili nafaqat davlat hokimiyati organlarini bir-biridan ajratish, balki ularning o'zaro nazoratini tashkil etish vositasidir. Bu g'oya ko'pgina mamlakatlarda parlament konstitutsiyaviy javobgarligini tushunish uchun ramz vazifasini o'tab keladi.

Fransiya modelida parlament-hukumat munosabatlari V Respublika Konstitutsiyasi orqali tashkil etilgan. Hukumatga nisbatan ishonchsizlik vottumi tartibi, hukumat majburiyati ostida qonun loyihasi qabul qilish (article 49.3 ga oid mexanizm), Konstitutsiyaviy kengashning loyihalarni oldindan tekshirishi parlament javobgarligining ko'p qatlamli mexanizmini hosil qiladi. Bu yerda nazariy jihatdan muhim narsa shundaki, parlament javobgarligi faqat o'z ichki ishi emas, balki ijro hokimiyati va konstitutsiyaviy nazorat organlari bilan o'zaro munosabatlardagi javobgarlik sifatida amal qiladi.

Skandinaviya davlatlari — Shvetsiya, Norvegiya, Daniya, Finlandiya — esa parlament hisobdorligi va ochiqlik prinsiplari bilan tanilgan. Aynan Shvetsiyada zamonaviy ombudsman instituti (Justitieombudsmannen) ish boshlagan. Parlament tomonidan tayinlanuvchi ombudsman ijro hokimiyati faoliyatini fuqarolar huquqlari nuqtai nazaridan kuzatadi va parlamentga doimiy hisobot beradi. Bunday tizim parlamentning nafaqat fuqarolar huquqlari bo'yicha vakillikni, balki ularni ijro hokimiyati harakatlari oqibatlaridan himoya qilishni ham javobgarlik sohasiga oladi. Skandinaviya tajribasining yana bir muhim xususiyati — davlat hujjatlarining ochiqligi (offentlighetsprincipen): qonun loyihalari, ekspert xulosalari va parlament muhokamalari bo'yicha materiallar deyarli to'liq jamoatchilik nazoratida bo'ladi.

Arend Lijphart konsensus demokratiyasi nazariyasida ta'kidlaganidek, ko'ppartiyalik, parlament komitetlarining mustaqil ishi va siyosiy aktorlarning huquqiy doirada raqobatlashishi parlament javobgarligini sifatli amalga oshirishning institutsional shartlari hisoblanadi. Yangi tahrirdagi Konstitutsiya O'zbekistonda mazkur shartlarni mustahkamlash uchun zaruriy huquqiy zamin yaratdi va bu zamin xorijiy tajribadan asosli xulosalar chiqarish imkonini beradi.

Xorijiy tajribadan kelib chiqadigan birinchi xulosa shuki, parlament konstitutsiyaviy javobgarligining samaradorligi konstitutsiyaviy nazorat organi bilan o'zaro mukammal aloqada belgilanadi. Ikkinchidan, parlament hisobdorligi protsessual vositalarsiz amal qila olmaydi: savol-

javob seanslari, eshituvlar, hisobotlar, ochiq deklaratsiyalar tizimi institutsional jihatdan rivojlangan bo'lishi shart. Uchinchidan, ochiqlik va jamoatchilik nazorati parlament javobgarligini xalq hokimiyatchiligi prinsipiga jonli bog'lab turuvchi vosita sifatida xizmat qiladi.

O'zbekiston qonunchiligida parlament konstitutsiyaviy javobgarligini takomillashtirish zarurati

O'zbekiston Respublikasining amaldagi Konstitutsiyasi yangi tahririda parlament huquqiy maqomi va uning faoliyati bilan bog'liq qator muhim normalar mustahkamlangan. Oliy Majlisning palatalari maqomi konstitutsiyaviy qonunlar bilan tartibga solinadi, parlament nazorati doirasi "Parlament nazorati to'g'risida"gi Qonun, palatalar reglamentlari, deputat va senator maqomi to'g'risidagi qonun bilan to'ldirildi. Mazkur me'yoriy-huquqiy hujjatlar parlament javobgarligi mexanizmlarini tashkil etish uchun yetarlicha keng huquqiy zamin yaratadi. Lekin amaliyot ko'rsatadiki, qog'ozdagi norma va uning amaliy ishlashi orasida hamisha ma'lum farq mavjud.

Birinchi muammoli yo'nalish — parlament nazorati natijalarining ijro etilishi. Hozirgi qonunchilik nazorat shakllarini batafsil belgilagan: parlament eshituvlari, deputatlik so'rovlari, palatalar tomonidan komissiyalar tuzish, Hisob palatasi xulosalarini ko'rib chiqish kabilar shular jumlasidandir. Lekin nazorat natijalari bo'yicha qaror qabul qilingach, ularning ijrosi qanday tarzda kuzatilishi va kim aniqligida javob bilmasligi haqidagi savol haligacha to'liq yechilmagan. Ba'zi hollarda nazorat materiallari yakuniy hujjat shaklida qabul qilinib, lekin keyingi taqdiri ochiq monitoring tizimida ko'rinmay qoladi. Bu esa parlament nazoratining institutsional og'irligini pasaytiradi.

Ikkinchi muammoli yo'nalish — deputat va senatorlarning saylovchilar va hududlar oldidagi hisobdorligi. Konstitutsiya va qonunchilik deputatga saylovchilar bilan ishlash, ularning murojaatlarini ko'rib chiqish, hisobotlar berish majburiyatini yuklaydi. Lekin hisobdorlikning aniq mezonlari — masalan, qabul kunlari soni, hududlardagi uchrashuvlar hajmi, fuqarolar murojaatlariga javob berish muddati va sifati — ko'pincha umumiy iboralar bilan tartibga solingan. Bu esa hisobdorlikning real darajasini baholashni qiyinlashtiradi. Konstitutsiyaviy ma'nodagi vakillik javobgarligi uchun ko'proq aniqlik va shaffoflik talab qilinadi.

Uchinchi yo'nalish — qonun loyihalarini ekspertizadan o'tkazish va huquqiy ta'sirni baholash. Hozirgi tartib qonun loyihalarini huquqiy, lingvistik va antikorrupsion ekspertizadan o'tkazishni nazarda tutadi. Lekin loyiha konstitutsiyaviy va inson huquqlariga ta'siri to'liq baholanmasligi, ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlarini hisoblash mexanizmining yetarlicha rivojlanmaganligi muammoga aylanmoqda. Loyiha sifatining real ko'rsatkichlari ko'pincha qonun amalga kirgandan keyingina ma'lum bo'ladi. Bu esa ko'plab tuzatishlarga olib keladi va qonunchilik tizimining barqarorligiga salbiy ta'sir o'tkazadi.

To'rtinchi yo'nalish — jamoatchilik muhokamasi va qayta aloqa. Yangi tahrirdagi Konstitutsiya jamoatchilik nazoratiga keng o'rin berdi, lekin amalda ko'pgina muhim qonun loyihalari bo'yicha jamoatchilik munozarasi rasmiy ko'rinishda o'tadi va kelgan takliflarning qay biri qanday sabablar bilan rad etilgani yoki qabul qilingani har doim ham asoslab berilmaydi. Bu hol vakillik organi va fuqarolik jamiyati o'rtasidagi konstitutsiyaviy aloqani kuchsizlantiradi va parlament javobgarligining xalq hokimiyatchiligi mezonlariga to'liq mos kelmasligiga olib keladi.

Beshinchi yo'nalish — parlament faoliyatining ochiqligi va raqamli hisobot. Oliy Majlis palatalari rasmiy saytlari, video translatsiyalar va ochiq ma'lumotlar nashri yo'lga qo'yilgan. Lekin ovoz berish natijalari bo'yicha tafsilotlar, deputatlarning komitetlardagi faoliyati, ularning saylovchilar bilan ishlash hisobotlari yagona, qulay, qidiriluvchan formatda taqdim etilishi yetarli

darajada rivojlanmagan. Raqamli ochiqlik konstitutsiyaviy javobgarlikning zamonaviy ko'rinishi bo'lib, jamoatchilikka parlament a'zolarining real faoliyatini baholash uchun uskuna beradi.

Sanab o'tilgan masalalar shuni ko'rsatadiki, O'zbekistonda parlament konstitutsiyaviy javobgarligi instituti rivojlanish bosqichida bo'lib, uning takomillashuvi nafaqat konstitutsiyaviy normalar darajasida, balki ushbu normalarni amalda ishlashga tushiruvchi protsessual va institutsional mexanizmlar darajasida ham olib borilishi kerak. Faqat shu yo'l bilan parlament o'z konstitutsiyaviy maqomiga to'la mos keluvchi mas'uliyat tizimini shakllantira oladi.

Ilmiy-amaliy takliflar

Yuqorida bayon qilingan tahlil asosida bir nechta aniq takliflarni ilgari surish mumkin. Eng avvalo, parlament nazorati natijalarini ijro etish bo'yicha yagona monitoring tizimini kuchaytirish maqsadga muvofiq. Bunda har bir parlament eshituvi, deputatlik so'rovi yoki nazorat komissiyasi xulosasi bo'yicha ijro muddati, mas'ul organ va kutilayotgan natijalar aniq belgilangan elektron monitoring kartasi yuritilishi kerak. Mazkur karta ochiq tarzda yuritilsa, jamoatchilik ham nazorat natijalarining real ijrosini kuzatib borish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu vosita parlament nazoratining konstitutsiyaviy ahamiyatini sezilarli ravishda kuchaytiradi.

Keyingi yo'nalish — deputat va senatorlarning saylovchilar va hududlar oldidagi hisobdorligini ochiq mezonlar asosida tartibga solish. Hisobdorlikning huquqiy hujjatlarda mustahkamlanadigan ko'rinishi quyidagi parametrlarni qamrab olishi maqsadga muvofiq bo'ladi: hududlardagi qabul kunlarining minimal soni, fuqarolar murojaatlariga javob berishning eng ko'p muddati, deputatning palata va komitet majlislariga qatnashish darajasi, qonun ijodkorligi tashabbuslari, hududlar bilan ishlash bo'yicha yillik hisobot. Bu mezonlarni elektron platformada ochiq taqdim etish hisobdorlikning nafaqat siyosiy-axloqiy, balki konstitutsiyaviy o'lchamini ham aniqroq ifoda qiladi.

Uchinchi yo'nalish bo'yicha qonun loyihalarining konstitutsiyaviy va huquqiy ta'sirini baholash mexanizmini chuqurlashtirish lozim. Bunda har bir muhim qonun loyihasi bo'yicha alohida konstitutsiyaviy-huquqiy ekspertiza xulosasi tayyorlanishi, loyihaning fuqarolar huquqlari va konstitutsiyaviy qadriyatlariga ta'siri batafsil tahlil qilinishi kerak. Shuningdek, qonun amalga kirganidan keyingi natijalarni baholashning aniq tartibi belgilanishi va bunday baholash yakunlari tegishli palata tomonidan ko'rib chiqilishi parlament javobgarligini doimiy va dinamik xususiyatga ega qiladi.

To'rtinchi yo'nalish — parlament eshituvlari va deputatlik so'rovlari natijalari bo'yicha ijro hokimiyati organlari javobgarligini batafsilroq tartibga solish. Hozirda javob muddatlari va shakllari belgilangan, lekin javobning sifati va asoslanganligi bo'yicha mezonlar yetarli darajada ishlab chiqilmagan. Tegishli vakolatli organ tomonidan javobning to'liqligini va asoslanganligini baholash hamda qoniqarsiz topilgan hollarda qayta ko'rib chiqish tartibini joriy etish parlament nazoratini institutsional jihatdan kuchaytirishga xizmat qiladi.

Beshinchi yo'nalishda parlament faoliyatida ochiqlik, raqamli hisobot va jamoatchilik bilan muloqotni kengaytirish nazarda tutilishi lozim. Ovoz berish natijalarining batafsil bayoni, deputat va senatorlarning komitetdagi pozitsiyalari, qonun loyihalariga kiritilgan tuzatishlar va ular bo'yicha qaror qabul qilish sabablari yagona ochiq portalda taqdim etilishi maqsadga muvofiqdir. Jamoatchilik muhokamasi natijalarini hisobga olishning aniq tartibi joriy etilishi va inkor etilgan takliflar bo'yicha asoslangan tushuntirish berilishi vakillik organi va fuqarolik jamiyati o'rtasidagi konstitutsiyaviy aloqani mustahkamlaydi. Bunday ochiqlik parlament javobgarligining shakllanish darajasini sifat jihatidan yuqoriga ko'taradi.

Sanab o'tilgan takliflarning umumiy yo'nalishi bitta nazariy g'oyaga olib keladi: parlament konstitutsiyaviy javobgarligi statik institut emas, balki vakolat, hisobdorlik va ochiqlik aylanasi tashkil topgan dinamik tizimdir. Bu tizimni rivojlantirish konstitutsiyaviy huquq fani va qonunchilik amaliyotining mushtarak vazifasi hisoblanadi.

XULOSA

Parlament konstitutsiyaviy javobgarligi huquqiy davlat tartibining shunday institutidirki, unda xalq hokimiyatchiligi g'oyasi, hokimiyatlar bo'linishi tamoyili va parlament nazorati amaliyoti yagona huquqiy formulada birlashadi. Vakillik organining konstitutsiyaviy maqomidan kelib chiquvchi mas'uliyat sof huquqiy emas, balki ayni paytda siyosiy va axloqiy o'lchovga ham ega bo'lgan murakkab kategoriyadir. Aynan shu murakkablik uni boshqa huquqiy javobgarlik turlaridan ajratib turadi va konstitutsiyaviy huquq fanida alohida nazariy ishlanmani talab qiladi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 2023-yilgi yangi tahriri parlament konstitutsiyaviy javobgarligi institutining rivojlanishi uchun mustahkam zamin yaratdi. Endi bu zamin ustida qurilishi kerak bo'lgan institutsional binoning sifati ilmiy hamjamiyat, qonun chiqaruvchi va jamoatchilikning birgalikdagi sa'y-harakatlariga bog'liq. Parlament javobgarligi mexanizmlarini takomillashtirish vakillik organining siyosiy-huquqiy rolini kuchaytiradi, qonun ijodkorligi sifatini oshiradi va davlat hokimiyati organlari o'rtasidagi konstitutsiyaviy muvozanatni amaliy darajada ta'minlaydi. Pirovardida bu yo'l xalq hokimiyatchiligi prinsipining haqiqiy, hayotiy mazmunda bajarilishini ta'minlovchi muhim huquqiy yo'nalishdir.

References:

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi (2023-yil 30-aprelda umumxalq referendumida qabul qilingan yangi tahririda). – Toshkent: Adolat, 2023.
2. “O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi to'g'risida”gi Konstitutsiyaviy qonuni. // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi.
3. “O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati to'g'risida”gi Konstitutsiyaviy qonuni. // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi.
4. “Parlament nazorati to'g'risida”gi O'zbekiston Respublikasi Qonuni. // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi.
5. “O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi deputati va Senati a'zosi maqomi to'g'risida”gi O'zbekiston Respublikasi Qonuni. // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi.
6. Saidov A.X. Konstitutsiyaviy huquq nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent: Adolat, 2019.
7. Odilqoriyev X.T. Konstitutsiyaviy huquq. Darslik. – Toshkent: TDYUI, 2021.
8. Husanov O. O'zbekiston Respublikasi davlat hokimiyatining konstitutsiyaviy asoslari. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2018.
9. Bekov I.R. Davlat hokimiyati organlari konstitutsiyaviy-huquqiy maqomi masalalari. – Toshkent, 2020.
10. Avakyan S.A. Konstitutsionnoye pravo Rossii: uchebnyy kurs. – Moskva: Norma, 2021.
11. Baglay M.V. Konstitutsionnoye pravo Rossiyskoy Federatsii. – Moskva: Norma, 2018.
12. Kutafin O.E. Predmet konstitutsionnogo prava. – Moskva: Yurist, 2001.
13. Chirkin V.E. Sravnitelnoye konstitutsionnoye pravo. – Moskva: Yurist, 2019.
14. Tikhomirov Yu.A. Pravovoye regulirovaniye: teoriya i praktika. – Moskva: Formula prava, 2010.
15. Kelsen H. Pure Theory of Law. – Berkeley: University of California Press, 1967.
16. Dahl R. On Democracy. – New Haven: Yale University Press, 1998.
17. Sartori G. Comparative Constitutional Engineering. – New York: New York University Press, 1997.
18. Habermas J. Between Facts and Norms. – Cambridge: MIT Press, 1996.

19. Lijphart A. Patterns of Democracy. – New Haven: Yale University Press, 2012.
20. Locke J. Two Treatises of Government. – Cambridge: Cambridge University Press, 1988.
21. Montesquieu Ch.L. The Spirit of the Laws. – Cambridge: Cambridge University Press, 1989.
22. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasining rasmiy sayti: parliament.gov.uz
23. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senatining rasmiy sayti: senate.uz
24. Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi: lex.uz